Journal of Athar
ISSN (E.): 2538-1830 - ISSN (P.): 1024-1647
| Vol. 46 | No. 108 | 2025 |

A study on the Stucco Decorations of the Historical Port of Najirom

Hossein Tofighian[1]

1. Associate Professor of Archaeology, Marine Archeology Department, Archeology Research Institute, National Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran.
Email: hosseintofighian1@gmail.com

Article Ifo

https://doi.org/10.66224/Athar.1868

Pp: 7 - 37

Article Type:
Research Article

Article History:
Received: 2025-01-09
Revised: 2025-04-21
Accepted: 2025-05-01

Use your device to scan and read the article online

Athar Journal
Journal of the Research Institute of Historical Buildings and Fabrics, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism (RICHT), Tehran, Iran.

Owner & Publisher:
Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran.

Journal Homepage: https://athar.richt.ir/

Abstract

Plaster was used to whitewash walls and wooden columns from the Achaemenid period, and the use of stucco continued to decorate buildings in the Parthian period. In the Sassanid period, plaster was used not only as a covering for walls, but also, due to the malleability of plaster, it was used to decorate mud and stone walls. During this period, plaster carving methods began to evolve and continued with greater variety in the Islamic period. On the northern coast of the Persian Gulf, a large number of plaster carvings from the Sassanid and early Islamic periods have been introduced by Whitehouse in the historical port of Siraf. During the archaeological investigation and identification of the historical port of Najirom, which is located ten kilometers west of the city of Dayer, Cultural materials on the surface of the site, including pottery fragments, glass, metal objects, coins, and plaster fragments, were studied. Among the cultural findings on the surface of this site, plaster fragments are of great importance for archaeological studies, historiography, and historical reconstruction of the historical port of Najirom due to their abundance and great diversity. In this field study, fragments of Sasanian-Early Islamic stucco carvings were collected on the slopes of hills overlooking the sea and a smaller number from stratigraphic trenches. In this research, the stucco carvings discovered from Najirom will be studied and the existing samples will be classified based on the type of stucco carvings. The variety and large number of stucco fragments, despite the lack of archaeological excavation, indicate the existence of large religious and public buildings, the prosperity of trade, and the construction of luxurious buildings within its urban fabric. The stucco carvings of the historical port of Najirom are comparable to those of Siraf in the Sassanid period and the first centuries after Islam.

Keywords: Plastering, Historical Port, Najirom, Persian Gulf, Sassanid, Early Islam.

Citations: Tofighian H., (2025). "A study on the Stucco Decorations of the Historical Port of Najirom". *Athar,* 46(108): 7-37. https://doi.org/10.66224/Athar.1868
Homepage of this Article: https://athar.richt.ir/article-2-1868-en.html

© The Author(s) *Copyright © 2025 The Authors. Published by Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).*
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Introduction

This historical waterway has long been of interest to power centers within Iran and foreign powers, and the most important trade routes, especially the Silk Road, passed through this region (Tofighian, 2018: 10). Dozens of historical ports on the northern coast of the Persian Gulf reflect the maritime trade, navigation, and shipping of Iranians throughout the ancient history of this land. As a link connecting Iran's population and economic centers with civilizations on the same horizon in the Indian subcontinent, East Africa, and East Asia, historical ports have not only been places for the exchange of goods and merchandise, but also for the exchange of customs, traditions, religion, culture, art, and music. The presence of different religions and faiths such as Jews, Christians, Zoroastrians, and Shia and Sunni Muslims in the historical ports of the Persian Gulf is evidence of this claim (ibid.: 1402: 19).

The most important questions of this research are as follows: 1- What is the diversity of the Najirom gypsum arrays and what are the techniques used to make them? 2- Which of the parallel ancient sites on the coasts of the Persian Gulf and Iran are the Najirom gypsum arrays comparable in terms of culture? 3- What is the dating of the Najirom historical port gypsum arrays?

The most important hypotheses include the following: 1- Among the findings of the Najirom, there are a large number of broken pieces of plaster arrays, and the plaster arrays are of great variety, including geometric, Islamic, Samarra-type motifs, architectural elements, plant motifs, half-columns, inscriptions, functional and composite motifs. 2- The stucco decorations of Najirom are comparable to the historical ports of Siraf . 3- The stucco decorations of the historical port of Najirom date back to the late Sasanian period and the first half of the Islamic period.

Materials and Methods

In the archaeological survey and identification of Bandar Najirom in 2009 and 2013, pottery and other cultural materials such as fragments of plaster ornaments, coins, seals, beads, and metal objects were systematically collected and studied (Tofighian, 1993). The method of collecting information in this article is field research and library studies, and the research method is comparative studies with a descriptive-analytical approach to the findings from the archaeological investigation and identification of the historical port of Najirom. For this purpose, first, fragments of plaster arrays were separated, examined, and classified from among the mass of cultural materials. Then, for the purpose of comparison and relative chronology, plaster arrays from other historical ports of the Persian Gulf, including Siraf and Bardestan, were studied and compared

Data

In archaeological surveys of the Najirom, countless pieces of plaster arrays were identified on the surface of the ruins of this historic site.

1-Geometric motifs

The patterns of the plaster arrays of the historical port of Najirom include square, rectangular, circular, trapezoidal and triangular patterns that are repeatedly created in rectangular frames around the altar.

2- Samarra-type plaster arrays, style C

Among the various plaster arrays, there is a type of plaster array called Samarra, which belongs to the Abbasid period and the first centuries after Islam.

3- The role of architectural elements

Another part of the motifs of the Najirom plaster arrays is related to the role of architectural elements such as arches, arches, and corbels, which are drawn in the form of various arches, architectural niches, and decorative corbels.

4-Plant motifs

Among the motifs of the Najirom plaster arrays, a larger number are related to plant motifs that are combined with other motifs. The motifs of coniferous trees, grape clusters, single leaves, repeated leaves, and the motifs of various three-petaled, four-petaled, five-petaled, and multi-petaled flowers decorate the surface of the Najirom plaster arrays.

5- Designs in the form of half-columns

One of the designs in the plaster arrays of the historical port of Najirom is the designs created in the form of decorative half-columns, where geometric, plant, and Islamic designs are created on the half-columns.

6-Inscription motifs

The large number of fragments of the Najirom plasterwork motifs in the form of inscriptions in Kufic script attracts attention. These inscriptions, which probably decorated the edge of the altar, include letters such as “m”, “la”, “hamd” and other letters.

7-Functional motifs

Functional motifs are another type of arrangement found in the plasterwork discovered at the historic port of Nejirom. These motifs include pieces of overlapping arches in various dimensions and sizes, which were part of the functional decorations of entrances and niches.

8- Composite motifs

Most of the elaborate plasterwork arrays from the historic port of Najirom have composite motifs including plant, geometric, inscription and Islamic motifs.

Discussion

In the archaeological investigation and identification of the historical port of Najirom and its 130-hectare area, broken pieces of plaster have attracted attention. These pieces of plaster arrays include geometric, Islamic, Samarra-type arrays, architectural elements, plant elements, half-columns, inscriptions, functional and composite motifs that have been created among various geometric frames.

The Najirom plaster arrays are mainly used to cover the surfaces of walls, niches, doorways, and mihrabs of mosques, and are combined to create repetitive patterns.

The methods of creating Najirom plaster arrays are in situ shaping and semi-embossed or low-embossed, and probably the plaster array motifs were created on the surfaces of the altar and other parts of the mosque using the Kasht-e-Bori technique. The frame method and the carving method are also other styles of creating Najirom plaster arrays. These patterns are mainly in the form of friezes

or decorative strips, and a smaller number are made in the form of frames. It seems that most of the plaster arrays of Najirom belong to religious buildings and mosques, but some of the plaster arrays were separated from noble buildings and left on the surface of the site.

Conclusion

In the archaeological survey and identification of the historical port of Najirom and the stratigraphic survey program, 58 broken pieces of gypsum arrays were identified and studied. Among the broken pieces of gypsum arrays, 5 had geometric arrays, 4 had Islamic arrays, 3 are Samarra style arrays, 6 are architectural elements such as arches and corbels, 15 are plant arrays including various types of flowers, plants, and palm trees, 2 are half-columns decorated with geometric plant motifs, 12 have inscriptions in Kufic script and non-Kufic script, 5 have functional arrays such as tiered arches belonging to entrances and niches, and 6 have combined arrays including geometric, plant motifs, inscriptions, and other arrays. Broken pieces of plaster decorations were made from half-baked, half-pounded plaster mortar and adorned noble houses and public buildings such as mosques and altars. The plaster decorations of Najirom are comparable to the historical ports of Siraf and Bardastan in the Persian Gulf. Dating the plaster arrays of the historical port of Najirom is very difficult, given that they are mainly obtained from superficial surveys. In general, the plaster arrays of the historical port of Najirom belong to the late Sasanian period and the first half of the Islamic period. More accurate dating of the plaster arrays of Najirom requires archaeological excavation.

Acknowledgments

The authors would like to express their sincere gratitude to the Research Institute of Cultural Heritage and the Archaeology Research Center for providing the opportunity to conduct archaeological research at the historical port of Najīram. They also wish to thank the anonymous reviewers of the journal, whose valuable comments enriched the content of this article.

Observation Contribution

The authors declare that there is no conflict of interest and that all ethical publishing standards have been observed in the process of citation and referencing. This study is derived from archaeological investigations at the historical port of Najīram, financially supported by the Ports and Maritime Organization. The authors gratefully acknowledge the support of this esteemed organization.

فصلنامهٔ علمی اثـر
شـاپای چاپـی: ۱۰۲۴-۱۶۴۷ - شـاپای الکترونیکـی: ۲۵۳۸-۱۸۳۰
| سـال ۴۶ | شـمارهٔ ۱۰۸ | ۱۴۰۴ |

پژوهشی در آرایه‌های گچی بندر تاریخی نَجیرم

حسین توفیقیان[I]

I. دانشیار پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.
Email: hosseintofighian1@gmail.com

اطلاعات مقاله

https://doi.org/10.66224/Athar.1868

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۳۷-۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۰
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۰۲
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۱

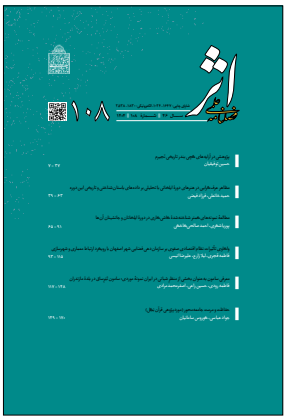

فصلنامهٔ علمی اثر
نشریهٔ پژوهشکدهٔ ابنیه و بافت‌های تاریخی، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

ناشر:
پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری

چکیده

نخستین نشانه‌ها از کاربرد گچ و آرایه‌های گچی از دورهٔ ایلام است. از دورهٔ هخامنشی برای سفیدکاری دیوارها و ستون‌های چوبی از گچ استفاده‌شده و استمرار استفاده از آرایه‌های گچی در تزئین بناها در دورهٔ اشکانی است. در دورهٔ ساسانی استفاد از گچ نه‌تنها به‌عنوان پوشش دیوارها به‌کار می‌رفت، بلکه به‌دلیل خاصیت شکل‌پذیری گچ، دیوارهای گلی و سنگی را زینت می‌بخشید. در این دوره روش‌های آرایه‌های گچی رو به تکامل گذاشت و در دوران اسلامی با تنوع بیشتری تداوم یافت. در سواحل شمالی خلیج‌فارس تعداد فراوانی از آرایه‌های گچی دورهٔ ساسانی و اوایل اسلام در بندر تاریخی سیراف توسط «وایت هاووس» معرفی شده است. در طی بررسی و شناسایی باستان‌شناسی بندر تاریخی نجیرم که در ۱۰ کیلومتری غرب شهرستان دیر واقع‌شده است، مواد فرهنگی سطح محوطه شامل: قطعات سفال، شیشه، اشیاء فلزی، سکه و قطعات آرایه‌های گچی مورد مطالعه قرار گرفت. درمیان یافته‌های فرهنگی سطح این محوطه، قطعات آرایه‌های گچی به‌دلیل فراوانی و تنوع زیاد از اهمیت زیادی برای مطالعات باستان‌شناسی، تاریخ‌نگاری و بازسازی تاریخی بندر تاریخی نجیرم برخوردار است. در این بررسی میدانی، قطعات آرایه‌های گچی‌های دورهٔ ساسانی-اوایل اسلام بر دامن تپه‌های مشرف به دریا و تعداد کمتری از ترانشهٔ لایه‌نگاری جمع‌آوری گردید. در این پژوهش به مطالعهٔ آرایه‌های گچی‌های مکشوف از نجیرم پرداخته و نمونه‌های موجود براساس نوع نقوش آرایه‌های گچی طبقه‌بندی خواهد شد. تنوع و تعداد زیاد قطعات آرایه‌های گچی باوجود فقدان کاوش باستان‌شناسی نشان‌دهندهٔ وجود سازه‌های بزرگ مذهبی و بناهای عام‌المنفعه، رونق تجارت و ساخت بناهای فاخر در میان بافت شهری آن است. آرایه‌های گچی بندر تاریخی نجیرم قابل‌مقایسه با آرایه‌های گچی سیراف در دورهٔ ساسانی و سده‌های نخستین بعد از اسلام است. مهم‌ترین اهداف این پژوهش مطالعهٔ نقوش به‌کار رفته در آرایه‌های گچی نجیرم و طبقه‌بندی آن‌ها جهت تعیین کاربری و تاریخ‌گذاری آن‌ها است. آرایه‌های گچ‌بری بندر تاریخی نجیرم به انواع هندسی، اسلیمی، سامرا نوع C، عناصر معماری، گیاهی، نیم‌ستون، کتیبه، کاربردی و نقوش ترکیبی تقسیم می‌شوند؛ هم‌چنین مطالعهٔ تکنیک ساخت و مقایسه تحلیلی نقوش با نمونه‌های مشابه در خلیج‌فارس، به‌ویژه بندر تاریخی سیراف و بردستان از دیگر اهداف این پژوهش باستان‌شناختی است.

کلیدواژگان: آرایه‌های گچی، بندر تاریخی، نجیرم، خلیج‌فارس، ساسانی، اوایل اسلام.

ارجاع به مقاله: توفیقیان، حسین، (۱۴۰۴). «پژوهشی در آرایه‌های گچی بندر تاریخی نَجیرم». اثر، ۴۶ (۱۰۸): ۳۷-۷. https://doi.org/10.66224/Athar.1868
صفحهٔ اصلی مقاله در سامانهٔ نشریه: https://athar.richt.ir/article-2-1868-fa.html

© حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده(گان) آن است. ۱۴۰۴ © ناشر این مقاله، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری است.
این مقاله تحت گواهی زیر منتشرشده و هر نوع استفادهٔ غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.
Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).
© The Author(s)
OPEN ACCESS

مقدمه

خلیج‌فارس در طول تاریخ، شاه‌راه تجاری دنیای شرق و غرب و مرکز تبادلات فرهنگی و تجاری دنیای باستان بوده است. سواحل شمالی خلیج‌فارس به‌دلیل شرایط خاص طبیعی و موقعیت ساحلی دارای شرایط مساعدی برای ایجاد و رونق بنادر تاریخی بوده است. این آب‌راههٔ تاریخی از دیرباز موردتوجه مراکز قدرت در داخل ایران و قدرت‌های خارجی بوده و مهم‌ترین راه‌های تجاری به‌ویژه راه دریایی ابریشم از این منطقه عبور می‌کرده است (توفیقیان، ۱۳۹۷: ۱۰). ده‌ها بندر تاریخی در سواحل شمالی خلیج‌فارس نشان‌دهندهٔ تجارت دریایی، دریانوردی و کشتی‌رانی ایرانیان در طول تاریخ کهن این سرزمین است. بنادر تاریخی به‌عنوان حلقهٔ اتصال مراکز جمعیتی و اقتصادی ایران با تمدن‌های هم‌افق در شبه قاره هند، شرق آفریقا و شرق آسیا، نه‌تنها محل دادوستد کالا و امتعه تجاری بوده‌اند، بلکه آداب، رسوم، مذهب، فرهنگ، هنر و موسیقی نیز در آن‌ها تبادل می‌شد. حضور مذاهب و ادیان مختلف هم‌چون: یهودیان، مسیحی‌ها، زرتشتی‌ها و مسلمانان شیعه و سنی در بنادر تاریخی خلیج‌فارس گواهی بر این مدعاست (همان، ۱۴۰۲: ۱۹). مهم‌ترین بنادر تاریخی خلیج‌فارس مانند: مهرویان، سینیز، گناوه، ریشهر، سیراف، نای‌بند، کیش، کنگ، قشم، هرمز قدیم و گمبرون و بندر نویافتهٔ نَجیرم هر یک به روزگاری مرکز تجاری و بازرگانی خلیج‌فارس بوده و زمانی دیگر با افول تجارت، جای خود را به بنادر تاریخی دیگری داده‌اند (همان، ۱۳۸۳: ۷۶-۳۷).

درمیان بنادر یادشده، بندر تاریخی نجیرم به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین بنادر تاریخی خلیج‌فارس ازنظر ابعاد بزرگ و لایه‌های متعدد فرهنگی چند هزار ساله، جایگاه ویژه‌ای در تجارت دریایی خلیج‌فارس از دورهٔ الیمایی (اشکانی) تا سده‌های متأخر اسلامی برعهده داشته است (همان، ۱۴۰۹: ۷-۶۱). بندر تاریخی نجیرم در گویش محلی به‌نام«بتانه» یا «بُی‌بی‌خاتون» نیز گفته می‌شود. برنامهٔ بررسی و شناسایی باستان‌شناسی بنادر سواحل شمالی خلیج‌فارس در سال ۱۳۸۸هـ.ش. و بررسی و شناسایی باستان‌شناسی شهرستان دیر در سال ۱۴۰۲ هـ.ش. فرصت مطالعهٔ بندر تاریخی نجیرم را فراهم ساخت. هم‌چنین در زمستان ۱۴۰۰هـ.ش. برنامهٔ گمانه‌زنی به‌منظور تعیین عرصه و پیشنهاد حریم و لایه‌نگاری بندر تاریخی نجیرم توسط نگارنده صورت‌پذیرفت. در طی این پژوهش‌های میدانی قطعات فراوانی از آرایه‌های گچی از سطح بندر تاریخی نجیرم جمع‌آوری و موردمطالعه قرار گرفت. در این مجال به مطالعه و طبقه‌بندی قطعات آرایه‌های گچی و نقش آن‌ها در تبیین جایگاه بندر تاریخی نجیرم پرداخته می‌شود.

پرسش‌ها و فرضیات پژوهش: مهم‌ترین پرسش‌های این پژوهش بدین‌شرح است: ۱- آرایه‌های گچی نجیرم از چه تنوعی برخوردار بوده و تکنیک‌های ساخت آن کدام است؟ ۲- آرایه‌های گچی نجیرم قابل‌مقایسه با کدام‌یک از محوطه‌های باستانی هم‌افق در سواحل خلیج‌فارس و ایران فرهنگی است؟ ۳- تاریخ‌گذاری آرایه‌های گچی بندر تاریخی نجیرم چیست؟

مهم‌ترین فرضیات شامل این موارد است: ۱- درمیان یافته‌های بندر تاریخی نجیرم تعداد زیادی قطعات شکستهٔ آرایه‌های گچی وجود دارد و آرایه‌های گچی از تنوع زیادی شامل: نقوش هندسی، اسلیمی، نوع سامرا، عناصر معماری، گیاهی، نیم‌ستون، کتیبه، نقوش کاربردی و ترکیبی برخوردار است. تکنیک‌های ساخت آرایه‌های گچی‌های نجیرم شامل: آرایه‌های گچی و شکل‌دهی دَرجا، کشته‌بری بر سطوح دیوارها، قابی و تراش نوارهای تزئینی است. ۲- آرایه‌های گچ‌بری نجیرم قابل‌مقایسه با بندر تاریخی سیراف و بَردستان در خلیج‌فارس است؛ هم‌چنین می‌توان آن‌ها را با گچ‌بری‌های محوطه‌های ساسانی و اوایل اسلام در محدودهٔ ایران فرهنگی مقایسه کرد. ۳-آرایه‌های گچی‌های بندر تاریخی نجیرم متعلق به اواخر دورهٔ ساسانی و نیمهٔ نخست دوران اسلامی است.

روش پژوهش: در بررسی و شناسایی باستان‌شناسی بندر نجیرم در سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۴۰۲هـ.ش. سفال و سایر مواد فرهنگی مانند قطعات آرایه‌های گچی، سکه، مهر، مهره و اشیاء فلزی به‌صورت سیستماتیک جمع‌آوری گردیده و موردمطالعه قرار گرفت (توفیقیان، ۱۴۰۳). روش گردآوری اطلاعات در این مطالعه، پژوهش میدانی و مطالعات کتابخانه‌ای است و روش تحقیق مطالعات تطبیقی با رویکرد توصیفی-تحلیلی یافته‌های حاصل از بررسی و شناسایی باستان‌شناسی بندر تاریخی نجیرم است؛ بدین‌منظور، ابتدا قطعات آرایه‌های گچی از میان

انبوه مواد فرهنگی تفکیک، بررسی و طبقه‌بندی گردید؛ سپس به‌منظور مقایسه و گاه‌نگاری نسبی، آرایه‌های گچی‌های سایر بنادر تاریخی خلیج‌فارس، من‌جمله سیراف و بردستان مورد مطالعه و مقایسه تحلیلی قرار گرفت.

نگاهی به جغرافیای تاریخی بندر تاریخی نَجیرم

درمیان منابع جغرافیای تاریخی نوشته‌های «اصطخری» اشارهٔ دقیق‌تری به محل قرارگیری بندر نجیرم نموده است؛ وی فاصلهٔ بندر نجیرم تا سیراف را ۱۲فرسنگ، یعنی ۷۲ کیلومتر ذکر می‌کند که طی این مسیر از سیراف (بندر طاهری) به‌طرف غرب به ویرانه‌های نجیرم خواهیم رسید. وی نجیرم را دارای دو منبر و جزء سیراف و هم‌سطح با جَم معرفی کرده است (اصطخری، ۱۳۷۳: ۴۰). «ابوالقاسم محمدبن حوقل» در کتاب صورةالارض ضمن اشاره به تَوج و نَجیرُم، از رودی یاد می‌کند که از طرف چپ نجیرم عبور می‌کند و از دریاچهٔ سکان می‌آید. ابن‌حوقل، سیراف را دارای دو منبر شامل نجیرم و جم معرفی کرده است؛ وی فاصلهٔ سیراف تا نجیرم را ۱۲فرسخ ذکر کرده و آن‌را جزء نواحی گرمسیر توصیف کرده است (ابن‌حوقل، ۱۳۴۵: ۵۵-۳۷). «مقدسی» در احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم به سال ۳۷۵ هـ.ق. درخصوص نجیرم چنین آورده است: «نجیرم نیز کنار دریاست و دو جامع دارد که صحن یکی از آن‌ها در سنگ تراشیده شده است. بازاری در بیرون شهر دارد. از چاه و برکه‌ها می‌آشامند که از باران انباشته شده است» (مقدسی، ۱۳۶۱: ۶۳). «ابن‌بلخی» در فارسنامه، اردشیرخوره را شامل سه سیف معرفی کرده و سیف سوم را مظفر در شمال نجیرم آورده است. وی ضمن توصیف موقعیت سیراف و نای‌بند، بندر نجیرم را بندری کم‌اهمیت در باختر سیراف و آن‌طرف دهانهٔ رود سکان معرفی کرده است. «ابن‌بلخی» فاصلهٔ بین شیراز تا نجیرم را ۶۵فرسنگ ذکر کرده است (ابن‌بلخی، ۱۳۷۴: ۴۱۷). «جیهانی» در اشکال العالم فاصلهٔ شیراز تا نجیرم را ۷۰فرسخ ذکر کرده است (جیهانی، ۱۳۶۸:۱۱۹)؛ هم‌چنین در حدودالعالم من المشرق الی المغرب به سال ۳۷۲هـ.ق. که از قدیمی‌ترین کتاب‌های جغرافیاست، نجیرم را جای بازرگانی و بر کران دریا معرفی کرده است (حدود العالم، ۱۳۶۲: ۱۳۲). «ابوالفداء» در اوایل قرن هشتم هجری نجیرم را جزو شهرهای فارس ذکر کرده است (ابوالفداء، ۱۳۴۹: ۳۷۲).

درمیان مستشرقین «شوارتس» محل قرارگیری نجیرم را حوالی دَیر معرفی کرده است (شوارتس، ۱۳۸۲: ۹۶). «لسترنج» ابتدا محل قرارگیری نجیرم را در کتاب جغرافیای خلافت شرقی، محل دیگر معرفی کرده است (لسترنج، ۱۳۷۳: ۷۵)، اما بعداً نوشته‌های خود را اصلاح کرده و در کتاب دیگری به‌نام استان فارس در ایران محل نجیرم را در نزدیکی بندر دیر ذکر نموده است (Le Strange, 1912: 49). متأسفانه به‌دلیل ترجمه‌نشدن کتاب جدید بسیاری از محققین محل نجیرم را با تبعیت از لسترنج در کتاب جغرافیای خلافت شرقی در محلی غیر از نجیرم واقعی معرفی می‌کنند (تصاویر ۱ تا ۴).

پیشینهٔ پژوهش

پیشینهٔ پژوهشی نجیرم: بندر تاریخی نجیرم یکی از ناشناخته‌ترین بنادر تاریخی خلیج‌فارس است. در منابع جغرافیای تاریخی از بندر نجیرم نام برده‌شده، اما درمورد محل قرارگیری بندر تاریخی نجیرم اتفاق‌نظر وجود ندارد و به اعتقاد برخی از مردم این بندر تاریخی در محل روستای زیارت در شهرستان دشتی است. محوطهٔ نجیرم ابتدا توسط «وایت هاووس» (وایت‌هاووس، ۱۳۸۶: ۱۴۷)، «استین» (Stein, 1937: 45)، «پاول شوارتس» (شوارتس، ۱۳۸۲: ۳۴) و لسترنج (Le Strange, 1905: 49) مورد بازدید قرار گرفت و نامبردگان محوطهٔ بَتانه را همان نجیرم تاریخی معرفی کردند. درمیان باستان‌شناسان ایرانی «علی‌اکبر سرفراز» در بررسی و شناسایی باستان‌شناسی شهرستان کَنگان از این بندر بازدید کرد و آن‌را بندر تاریخی نجیرم نامید (سرفراز، ۱۳۸۴: ۳). طی برنامهٔ بررسی باستان‌شناسی بنادر تاریخی خلیج‌فارس در سال ۱۳۸۸هـ.ش. که به سرپرستی نگارنده و حمایت مالی اداره کل میراث‌فرهنگی استان بوشهر انجام شد، بندر باستانی نجیرم مورد بازشناسی قرار گرفت و مواد فرهنگی سطح این محوطه مطالعه گردید (توفیقیان، ۱۳۹۳: ۶۰). هم‌چنین در کاوش باستان‌شناسی به هدف تعیین عرصه و پیشنهاد حریم و لایه‌نگاری به سال ۱۴۰۰هـ.ش. و برنامهٔ بررسی

تصویر ۱: موقعیت بندر تاریخی نجیرم در سواحل شمالی خلیج‌فارس (گوگل ارث، ۲۰۲۴).
Fig. 1: Location of the historic port of Najirom on the northern coast of the Persian Gulf (Google Earth, 2024).

تصویر ۲: محدودهٔ بندر تاریخی نجیرم نسبت به ساحل دریا و شرکت های صنعتی پیرامون آن (گوگل ارث، ۲۰۲۳).
Fig. 2: The area of the historical port of Najirom in relation to the seashore and the industrial companies surrounding it (Google Earth, 2023).

تصویر ۳: محوطهٔ باستانی نَجیرم، تُل‌اشرف در بخش شرقی و بقایای کوره سفال‌گری مجاور آن (توفیقیان، ۲۰۲۴).

Fig. 3: The ancient site of Najirom, Tul Ashraf in the eastern part and the remains of the pottery kiln adjacent to it (Tofighian, 2024).

تصویر ۴: شواهد و بقایای معماری و فضاهای راست‌گوشه در سطح محوطهٔ باستانی نجیرم (توفیقیان، ۲۰۲۴).

Fig. 4: Evidence and remains of architecture and rectangular spaces at the level of the ancient site of Najirom (Tofighian, 2024).

و شناسـایی باستان‌شناسـی شهرسـتان دَیـر بـه سـال ۱۴۰۲هـ.ش. سـطح ایـن محوطـه مجـدد موردمطالعـه قـرار گرفـت (توفیقیـان، ۱۴۰۰ و ۱۴۰۳).

پیشنیهٔ پژوهشی آرایه‌های گچی: یکی از نخستین پژوهش‌ها درمورد آرایه‌های گچی دورهٔ ساسانی درمورد یافته‌های گچی دره‌شهر اتفاق افتاده است (لک‌پور، ۱۳۸۹) و در حوزهٔ مطالعاتی سیمره قطعات آرایه‌های گچی بنای قلعه گوری توسط «عطاء حسن‌پور» مورد مطالعه قرارگرفته است (حسن‌پور، ۱۳۹۴)؛ هم‌چنین آرایه‌های گچی سیمره توسط «حسینی» و همکاران با مسجد جامع نائین مورد مقایسه قرارگرفته است (حسینی و همکاران، ۱۳۹۴). از دیگر مطالعات آرایه‌های گچی می‌توان به مسجد نه‌گنبد بلخ (Golomberk, 1969)، مطالعهٔ تزئینات گچ‌بری خانه-قلعه بنی‌عامری توسط «پرتو» و «مسعودی» (پرتو و مسعودی، ۱۳۹۹: ۳۱-۱۹)، گچ‌بری‌های دورهٔ ساسانی محوطهٔ برزقاوله، کوهدشت توسط «منصوری» و «کرمیان» (منصوری و کرمیان، ۱۳۹۱)، نقوش نمادین گیاهی در گچ‌بری‌های دورهٔ ساسانی توسط «موسوی‌حاجی» و همکاران (موسوی‌حاجی و همکاران، ۱۳۹۸)، بازخوانی گچ‌بری‌های تالار آتشکدهٔ بندیان توسط «رهبر» (رهبر، ۱۴۰۱)، مطالعهٔ نویافته‌های گچی بناهای اعیانی گوریه و جهانگیر در رود کنگیر ایوان، استان ایلام توسط «خسروی» (خسروی، ۱۳۹۹)، آرایه‌های تزئینی گچ‌بری دورهٔ سلجوقی توسط «حمیدی» (حمیدی، ۱۳۹۱) و معرفی گچ‌بری‌های سیراف در موزهٔ ایران باستان توسط «مرادی» (مرادی، ۱۴۰۲) اشاره کرد؛ هم‌چنین تزئینات گچ‌بری دورهٔ ساسانی توسط «ینس کروگر» به نگارش درآمده و توسط «سمیعی» ترجمه شده است (کروگر، ۱۳۹۶).

مطالعهٔ نقوش آرایه‌های گچی‌های مکشوفه از بندر تاریخی نجیرم

در بررسی‌های باستان‌شناسی بندر تاریخی نجیرم تعداد بی‌شماری قطعات آرایه‌های گچی در سطح ویرانه‌های این محوطه تاریخی شناسایی گردید. اگرچه قطعات آرایه‌های گچی در تزئین منازل و فضاهای معماری کاربرد فراوان داشته است، اما بیشترین قطعات آرایه‌های گچی بندر تاریخی نجیرم در سطح زمین و محل احتمالی یکی از مساجد آن بر بلندای پشتهٔ مجاور امامزاده شاه ابوالقاسم و مشرف به دریا شناسایی‌شده است. تعداد زیاد قطعات آرایه‌های گچی در این بنا نشان‌دهندهٔ کاربرد هنر آرایه‌های گچی برای تزئین محراب و سایر اجزاء مساجد این بندر تاریخی در سده‌های نخستین اسلامی است. آرایه‌های گچی‌های مشکوفه از نجیرم که پیش‌تر خواهد آمد به‌صورت قطعات شکسته به روش آرایه‌های گچی شکل‌دهی درجا و به‌صورت نیم‌برجسته یا کم‌برجسته ایجاد شده‌اند. نقوش با تکنیک کشته‌بُری برروی سطوح محراب و سایر اجزاء مسجد خلق‌شده است؛ هم‌چنین برخی از آرایه‌های گچی‌های نجیرم به روش قابی و برخی دیگر به روش تراش ایجاد شده‌اند. این نقش عمدتاً به‌صورت نوارهای تزئینی هستند و تعداد کمتری به‌شکل قاب ساخته شده‌اند. مطالعه برروی قطعات آرایه‌های گچی بندر تاریخی نجیرم از گستردگی بناهای مذهبی و فراوانی تزئینات معماری حکایت دارد. این آرایه‌های گچی‌ها ازنظر آرایه‌های ایجادشده در قاب‌بندی‌های متنوع هندسی، به حداقل نُه گروه: هندسی، اسلیمی، نوع سامرا، عناصر معماری، گیاهی، نیم‌ستون، کتیبه، نقوش کاربردی و ترکیبی تقسیم می‌شوند. بیشتر آرایه‌های گچی پوشش دیوارها، درگاه‌ها، محراب و طاقچه‌ها بوده است که برای ایجاد نقوش مکرر ترکیب شده‌اند. نقوش آرایه‌های گچی‌های نجیرم ازنظر موضوع نقوش به چند دسته تقسیم می‌شود که در ادامه تشریح شده است.

۱. نقوش هندسی

در قرون اولیهٔ اسلامی بیشتر نقوش آرایه‌های گچی تزئینی به‌صورت طرح‌های اختر چلیپا، خطوط مستقیم، رشته‌های مروارید، حلقه‌شکل و کثیرالاضلاع‌ها، صلیب شکسته و دوایر و گره‌سازی‌ها بودند (ینس، ۱۳۹۶: ۴۰۲). نقوش آرایه‌های گچی بندر تاریخی نجیرم شامل: نقش‌های مربع، مستطیل، دایره، ذوزنقه و مثلث است که به‌صورت تکراری در قاب‌های مستطیل‌شکل حاشیهٔ محراب ایجاد شده‌اند. این قاب‌ها شامل آرایه‌های گچی‌های نواری یا افریز هستند که در کنار هم به‌صورت نوار در اطراف درگاه‌ها، پنجره‌ها و حاشیهٔ محراب‌ها به‌کار می‌رفته‌اند. نمونه‌های مکشوفه از نجیرم شامل ردیف ستاره‌های شش‌پر و نقوش گیاهی در داخل و

خارج آن است (تصویر ۵). در موزهٔ محلی سیراف سه عدد آرایه‌های گچی با نقش ردیف ستاره‌های شش‌پر و آرایه‌های گیاهی در پیرامون و داخل ستاره‌هاست که قابل‌مقایسه با نمونه‌های نجیرم است (مرادی، ۱۴۰۲: ۳۶۱، تصویر ۱۰). درون و بیرون این فرم‌ها برگ‌های تکراری دیده می‌شود که برای پر کردن فضاهای خالی استفاده شده است. ردیف اشکال ذوزنقه‌ای و دایره‌های تودرتو از فراوانی بیشتری درمیان نقوش هندسی برخوردارند. نمونهٔ مکشوفه از نجیرم شامل یک دایره و ستارهٔ شش‌پر است و در مرکز آن یک دایرهٔ توپر با نقش گیاهی وجود دارد. این نگاره به‌صورت مکرر تکرار شده است (تصویر ۶). آرایه‌های گچی بعدی شامل ردیف دایره‌های مطبق با آرایه گل شش‌پر در میان دایره‌ها از دیگر نمونه‌های مکشوفه از بندر تاریخی نجیرم است که از گمانهٔ لایه‌نگاری T.T.19 و لوکوس ۱۰۱ به‌دست آمده است (تصویر ۷). این آرایه‌های گچی قابل‌مقایسه با نمونهٔ مکشوفه از سیراف است. آرایه‌های گچی مکشوفه از سیراف شامل تکرار دایره‌های مطبق است که در درون خود نقش گیاهی دارد (مشاهدهٔ نگارنده در موزهٔ محلی سیراف). این نگاره‌ها قابل‌مقایسه با آرایهٔ دایره در آرایه‌های گچی مکشوفه از نجیرم است. حاشیهٔ نقوش به‌صورت خطوط موازی یا ردیف مرواریدشکل ایجاد قاب‌هایی نموده است که نقوش هندسی در داخل آن‌ها قرار می‌گرفته است. نمونهٔ مکشوفه از نجیرم شامل ردیف مروارید است که یادآور مرواریدهای دورهٔ ساسانی است (تصویر ۸). در برخی موارد ردیف مروارید به‌صورت مدور با نقوش گیاهی است که به‌صورت متناوب از شاخه‌هایی منشعب می‌شود. آرایه‌های گچی مکشوفه از سیراف شامل دو ردیف مروارید در داخل و خارج و نقوش گیاهی در بخش میانی است (مرادی، ۱۴۰۲: ۳۶۲، تصویر ۱۲). این دایره‌های مروارید شباهت زیادی به آرایه‌های گچی‌های مکشوفه از خارگ دارد (ایازی و میری، بی‌تا: ۵۷)؛ هم‌چنین این ردیف مرواریدها در برخی محوطه‌های اوایل اسلام در خلیج‌فارس شناسایی‌شده است (Lic, 2017: 152, Fig. 1). نمونهٔ دیگری از ردیف مروارید را می‌توان در آرایهٔ گچ‌بری تافگان‌کور، نظام‌آباد موردمطالعه قرار داد (کرگور، ۱۳۹۶: ۶۸، عکس ۲، شمارهٔ ۲۶۲). استفاده از حلقهٔ مروارید به‌صورت گسترده در دورهٔ ساسانی و سده‌های نخستین اسلامی رواج داشته است.

تصویر ۵: دو قطعه آرایه‌های گچی نواری یا افریز با نقوش ردیف ستاره هشت‌پر اختر و چلیپا و نقوش گیاهی در داخل و خارج آن، مکشوفه از بندر تاریخی نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).

Fig. 5: Two pieces of plaster strip or frieze arrays with patterns of rows of eight-pointed stars, a star and a cross, and plant motifs inside and outside, discovered from the historical port of Najirom (Tofighian, 2024)

۲. آرایه‌های گچی نوع سامرا سبک C

درمیان آرایه‌های گچی‌های متنوع یک نوع آرایه‌های گچی به‌نام سامرا دیده می‌شود که متعلق به دورهٔ عباسی و سده‌های نخستین بعد از اسلام است. این آرایه‌های گچی در یک یا دو طرف ایجادشده و برگ‌های تزئینی

تصویر ۶ : نقش آرایه‌های گچی به‌شکل دایره و ستارهٔ شش‌پر در داخل آن به‌همراه دایره مرکزی، مکشوفه از بندر تاریخی نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).

Fig. 6: Plaster pattern in the shape of a circle and a six-pointed star inside it, along with a central circle, discovered from the historical port of Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۷ : نقش آرایه‌های گچی به شکل ردیف دایره‌های مطبق با نقش گل در میان دوایر مکشوفه از بندر تاریخی نجیرم، گمانه لایه‌نگاری T.T.19 لوکوس ۱۰۱ (نگارنده، ۱۴۰۰: ۵۹۷، عکس ۴۰۷).

Fig. 7: Plaster arrays in the form of rows of overlapping circles with floral motifs among the circles discovered from the historical port of Najirom, stratigraphic borehole T.T.19, Locus 101 (Tofighian, 2021, 597, photo 407).

تصویر ۸ : یک عدد آرایه‌های گچی با نقوش هندسی و ردیف دایره‌های مروارید مکشوفه از بندر تاریخی نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).

Fig. 8: A number of plaster arrays with geometric patterns and rows of pearl circles discovered from the historical port of Najirom (Tofighian, 2024).

شبیه نخل است که به‌صورت متوالی به‌هم متصل‌شده و نوارهای تزئینی را به‌وجود آورده‌اند. در پیرامون این نقش‌های پخ و ملایم، گل‌هایی با چندبرگ مانند نیلوفر سه‌پره یا برگ نخل و... دیده می‌شود. این نقوش با استفاده از خطوط منحنی به‌صورت درهم پیچیده و در راستای محورهای عمودی خلق شده‌اند. این شیوهٔ آرایه‌های گچی به سبک C شباهت دارد و به‌صورت قالب چوبی برروی گچ خیس ایجاد می‌شده است. این سبک در قرن سوم هجری رایج بوده و قابل‌مقایسه با نمونه‌های مکشوفه از سیراف و سامرا است (Herzfeld, 1923: LVII; Tampoe, 1989: 87-94). در بررسی باستان‌شناسی بندر تاریخی نجیرم یک قطعهٔ آرایه‌های گچی نوع سامرا سبک C شناسایی گردید (تصویر ۹). این نمونه قابل‌مقایسه با دو نمونهٔ مکشوفه از محوطهٔ باستانی بَردستان است (توفیقیان، ۱۴۰۳)؛ هم‌چنین گچ‌بری نوع سامرا از نجیرم شباهت بسیاری به نمونهٔ مکشوفه از بندر تاریخی سیراف دارد (مرادی، ۱۴۰۲: ۳۶۵، تصویر ۱۶).

تصویر ۹: یک نمونه از آرایه‌های گچی شبیه سبک سامرا C مکشوفه از بندر تاریخی نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 9: An example of plaster arrays resembling Samarra C style discovered from the historical port of Najirom (Tofighian, 2024).

۳. نقش عناصر معماری

بخش دیگری از نقوش آرایه‌های گچی نجیرم مربوط به نقش عناصر معماری مانند طاق، قوس و کنگره است که به شکل طاق‌های مختلف، جرزهای معماری و کنگره‌های تزئینی ترسیم‌شده است. درون این طاق و قوس‌ها به‌وسیلهٔ نقوش گیاهی و شاخ و برگ پر شده است. در این آرایه‌های گچی قاب‌هایی به‌شکل محراب با قوس جناغی یا هلالی ایجاد شده است. این قاب‌ها در یک یا دو قاب یا بیشتر تکرار شده است (تصاویر ۱۰ و ۱۱). درون قاب‌ها به‌صورت گیاهی و گل و برگ و شاخه تزئین شده‌اند. فضای لچکی بین محراب‌ها با نقوش هندسی و گیاهی پر شده است. این نقوش با تکنیک قالبی ساخته‌شده و بر روی سطح بنا نصب شده‌اند. برخی از نمونه‌های مکشوفه در نجیرم قابل‌مقایسه با محراب‌های بندر تاریخی سیراف هستند (مرادی، ۱۴۰۲: تصویر ۱).

از دیگر یافته‌های مربوط به عناصر معماری در بندر تاریخی نجیرم شناسایی یک قطعهٔ کنگره از گچ بود که از ترانشهٔ لایه‌نگاری T.T.19 به‌دست آمد (تصویر ۱۲). این قطعهٔ کنگرهٔ گچین از سه پله تشکیل‌شده و درون قاب آن به‌وسیلهٔ نقوش گیاهی پر شده است. این کنگره به‌صورت شکسته است و تزئینات آن به‌شکل قالبی و شامل عناصر گیاهی و مسبک ایجاد شده است. نقوش به‌شدت فرسایش یافته است و تشخیص آن دشوار است (توفیقیان، ۱۴۰۰: ۵۹۶، طرح ۴۰۶). این کنگره قابل‌مقایسه با نمونه‌های مکشوفه از بیشابور مربوط به دورهٔ ساسانی (کروگر، ۱۳۹۶: ۹۱، عکس ۱)، نمونهٔ مکشوفه از پالمیرا در سوریه (کروگر، ۱۳۹۶: ۲۳۳، شکل ۸۲) و بندر

تاریخی سیراف متعلق به سده‌های نخستین بعد از اسلام است (مرادی، ۱۴۰۲: ۳۵۷، تصویر ۴؛ Whitehouse, 1970: 6). این کنگره‌ها به‌عنوان بخشی از تزئینات نما یا دیوار مسجد به‌کار می‌رفته‌اند. نمونه‌ای از این تزئینات در مسجد جامع قرطبه قابل مشاهده است (Creswell, 1940: pl. 28).

تصویر ۱۰: دو عدد آرایه‌های گچی با نقوش عناصر معماری شامل طاق و نقوش گیاهی و اسلیمی در میان، بندر تاریخی نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 10: Two plaster arrays with architectural element motifs, including arches and floral and Islamic motifs in between, Najirom historical port (Tofighian, 2024).

تصویر ۱۱: دو عدد آرایه‌های گچی با نقوش عناصر معماری (شامل طاق جناقی در سمت راست و یک طاق هلالی در چپ) و نقوش گیاهی در بیرون و داخل طاق‌ها، بندر تاریخی نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 11: Two plaster arrays with architectural element motifs (including a pedimented arch on the right and a crescent arch on the left) and plant motifs on the outside and inside of the arches, Najirom historical port (Tofighian, 2024).

۴. نقوش گیاهی

درمیان نقوش آرایه‌های گچی نجیرم تعداد بیشتری مربوط به نقوش گیاهی است که با سایر نقوش ترکیب شده است. نقش درختان سوزنی‌برگ، خوشه‌های انگور، تک‌برگ، برگ‌های تکراری و نقش انواع گل‌های سه‌پر، چهارپر، پنج‌پر و چندپر سطح آرایه‌های گچی نجیرم را تزئین کرده‌اند. درمیان آرایه‌های گچی نجیرم، خبری از نقوش حیوانی، پرندگان و نقوش انسانی نیست و شاید دلیل آن ممنوعیت کاربرد این نقوش در سده‌های نخستین

تصویر ۱۲ : کنگرهٔ گچی مکشوفه از بندر تاریخی نجیرم، گمانهٔ لایه نگاری T.T.19 لوکوس ۱۰۱ (نگارنده، ۱۴۰۰: ۵۹۶، طرح ۴۰۸)

Fig. 12: Gypsum congress discovered from the historical port of Najirom, stratigraphic borehole T.T.19, Locus 101 (Tofighian, 2021: 596, plan 408).

بعد از اسلام باشد. قاب‌های تزئینی یا افریزها به تعداد زیاد در سطح محوطهٔ باستانی نجیرم شناسایی گردید. در تعدادی از این افریزها آرایه‌های گیاهی شامل: گل‌های چهارپر، پنج‌پر و شش‌پر به‌وسیلهٔ نقوش اسلیمی به‌هم متصل‌شده و درون قاب‌های هندسی قرار گرفته‌اند. این قاب‌ها به‌صورت خطوط صاف برجسته یا ردیف اشکال هندسی در جهت عمودی و افقی، تزئین‌کنندهٔ ورودی‌ها و حاشیهٔ محراب‌ها بوده‌اند (تصویر ۱۳). در برخی از افریزها گل لاله یا گل سرخ به‌صورت مکرر ایجاد شده است (تصویر ۱۴). آرایهٔ گل لاله در آرایه‌های گچی‌های برزقاواله در کوهدشت لرستان (منصوری و کرمیان، ۱۳۹۱: ۸۰، تصویر ۴-۳) و بنای ام‌الزعتر در تیسفون قابل‌مشاهده است (کروگر، ۱۳۹۶: ۱۰۴ و ۸۷، شکل ۳۴ و عکس ۲).

از دیگر آرایه‌های گیاهی در بندر تاریخی نجیرم می‌توان به دو نمونه از آرایه‌های گچی با نقش گیاهی برگ‌نخلی به‌صورت تکراری و ردیفی، درون قاب قلبی‌شکل اشاره کرد (تصاویر ۱۵ و ۱۶). آرایه‌های این آرایه‌های گچی‌ها قابل‌مقایسه با بازسازی افریز برگ‌نخلی بادبزنی در کلیسا در شهر مدور در ساحل غربی دجله مربوط به دورهٔ ساسانی (کروگر، ۱۳۹۶: ۶۸، شکل ۱۸، شمارهٔ ۴۶)، برخی نقوش برجستهٔ کاخ کیش، تیسفون، دورهٔ ساسانی (پوپ و آکرمن، ۱۳۸۴: ۷۷۶-۷۷۰)، نقوش آرایه‌های گچی به‌صورت برگ نخل در منطقهٔ تیسفون، دورهٔ ساسانی (کروگر، ۱۳۹۶: ۱۴۳)، نقوش آرایه‌های گچی کاخ کیش، دورهٔ ساسانی (پوپ و آکرمن، ۱۳۸۴)، آرایه‌های گچی تزئینی همراه با نقوش گیاهی و طرح قلبی از برزقاواله، کوهدشت مربوط به دورهٔ ساسانی (منصوری و کرمیان، ۱۳۹۱: ۸۰، تصویر ۸-۳) و آرایه‌های گچی مکشوفه از سیراف شامل تکرار آرایهٔ برگ نخل درون قاب قلبی‌شکل است (مرادی، ۱۴۰۲: تصویر ۲۲).

از دیگر آرایه‌های آرایه‌های گچی در نجیرم نقش درخت نخل است که با الگوبرداری از طبیعت پیرامون برروی بستر گچی ایجاد شده است (تصویر ۱۷). آرایه‌های گچی قابل‌مقایسه با نمونهٔ نجیرم در بندر تاریخی بَردستان شناسایی شده است (نگارنده، ۱۴۰۳)؛ هم‌چنین آرایهٔ گل شش‌پر درون قاب شش‌ضلعی (تصویر ۱۸)، گل لوتوس درون قاب دایره‌شکل با تزئینات هندسی در پیرامون (تصویر ۱۹) و گل و برگ درون قاب به‌شکل طاق شبدری و نقوش گیاهی در پیرامون از دیگر آرایه‌های گیاهی مکشوفه در بندر تاریخی نجیرم است (تصویر ۲۰). فراوانی آرایه‌های گیاهی نشان‌دهندهٔ اعتقاد مردمان نجیرم به سلامتی، بهروزی، طول عمر، برکت و پایداری است که با تبعیت از طبیعت پیرامون بر روی سطوح گچی در بناهای اعیانی و مساجد ایجاد شده است.

از دیگر نقوش آرایه‌های گچی نجیرم نقوش اسلیمی است. نقوش اسلیمی مانند گل و بته‌ها و شاخ و برگ درختان و میوه‌های انار، انگور و غیره هستند که برای جلوگیری از شبیه‌سازی و شبیه‌نگاری که در اسلام ممنوع شده بود نقوش را به‌صورت ساده و خلاصه‌شده یا ساده ترسیم می‌کردند (زمانی، ۲۵۳۶: ۳۴). اِسلیمی، نقش تزئینی به شکل گیاه با ساقه‌های مارپیچی، شاخ و برگ درخت تاک (مو) و خوشه‌های انگور، برگ کنگر و برگ گل، گلدان، بوته‌ها، برگ‌های مدور، برگ نخل، میوه کاج، امرود و انار و یا اسلیمی‌های دهن‌اژدری است که ابتدا و انتهای آن مشخص نیست. نقوش اسلیمی نجیرم شامل خط‌های پیچیده و منحنی‌ها و قوس‌های دورانی مختلفی است که در تزئینات محراب به‌کار رفته است. نقوش اسلیمی با نقوش هندسی و سایر موتیف‌ها ترکیب شده است. درون این اسلیمی‌ها حالت رَگ‌برگ‌های موازی دیده می‌شود که به احتمال زیاد بیانگر برگ‌های یک نوع پیچک است که برگ‌های قلب‌مانند دارد و بعد از رشد به دور خود می‌پیچد. حتی فرم گردان آن نیز به نوعی نمایانگر گردش پیچک است. طرح‌های اسلیمی انواع گوناگون دارد که شامل: «اسلیمی ساده»، «اسلیمی توپر»، «اسلیمی توخالی»، «دهن اژدری»، «خرطوم فیلی»، «ماری» و انواع دیگر است (سجادی، ۱۳۷۶: ۲۱۵-۱۹۴). نقوش اسلیمی به‌کار رفته در نجیرم از نوع ساده و ماری است که به‌صورت قاب یا افریز در حاشیهٔ ورودی‌ها یا حاشیهٔ محراب‌ها را به‌صورت افقی و عمودی تزئین می‌کرده است (تصویر ۲۱).

تصویر ۱۳: چهار قاب با آرایه‌های گچی نقوش گیاهی شامل گل‌های چهارپر، شش‌پر با خطوط اسلیمی و هندسی، بندر تاریخی نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 13: Four frames with plaster arrays of plant motifs, including four-petaled and six-petaled flowers with Islamic and geometric lines, historical port of Bejirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۱۴: دو قاب آرایه‌های گچی با نقوش گیاهی و اسلیمی به شکل گل لاله، بندر تاریخی نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 14: Two frames of plaster arrays with floral and Islamic motifs in the shape of tulips, historical port of Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۱۵: آرایه‌های گچی با نقش گیاهی برگ نخلی به‌صورت تکراری و ردیفی درون قاب قلبی‌شکل، احتمالاً متعلق به دورهٔ ساسانی به طول ۴۵ سانتی‌متر، مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).

Fig. 15: Plaster arrays with a repeating palm leaf plant motif in a row inside a heart-shaped frame, probably from the Sassanid period, 45 centimeters long, discovered in Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۱۶: آرایه‌های گچی با نقش گیاهی به‌صورت تکرار آرایه برگ نخلی درون قاب قلبی‌شکل از بندر تاریخی نجیرم، احتمالاً متعلق به دورهٔ ساسانی (نگارنده، ۱۴۰۳).

Fig. 16: Plaster arrays with plant motifs in the form of a repeating palm leaf array within a heart-shaped frame from the historical port of Najirom, probably dating back to the Sassanid period (Tofighian, 2024).

تصویر ۱۷: آرایه‌های گچی با نقوش گیاهی شامل نقش نخل با دسته‌های آویزان خرما مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).

Fig. 17: Plaster arrays with plant motifs, including a palm tree motif with hanging bunches of dates, discovered from Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۱۸: دو قاب آرایه‌های گچی با نقوش گیاهی شامل گل شش‌پر و پنج‌پر با خطوط اسلیمی و هندسی مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 18: Two frames of plaster arrays with plant motifs, including six-petaled and five-petaled flowers with Islamic and geometric lines, discovered from Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۱۹: نقش آرایه‌های گچی شامل برگ‌های گل لوتوس در میان یک قاب دایره‌شکل و خطوط هندسی پیرامون آن، مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 19: Plaster pattern of lotus flower leaves within a circular frame and geometric lines around it, discovered from Najiram (Tofighian, 2024).

تصویر ۲۰: نقش آرایه‌های گچی شامل گل و برگ در میان قاب به شکل طاق شبدری و نقوش گیاهی در پیرامون آن، مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 20: Plaster pattern of lotus flower leaves within a circular frame and geometric lines around it, discovered from Najiram (Tofighian, 2024).

تصویر ۲۱: چهار عدد آرایه‌های گچی با نقوش اسلیمی به‌صورت قاب مکشوفه از بندر تاریخی نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 21: Four plaster arrays with Islamic motifs in the form of exposed frames from the historical port of Najirom (Tofighian, 2024).

۵. نقوش به‌صورت نیم‌ستون

یکی از نقوش آرایه‌های گچی‌های بندر تاریخی نجیرم نقوش ایجادشده به‌صورت نیم‌ستون تزئینی است که آرایه‌های هندسی، گیاهی و اسلیمی برروی نیم‌ستون ایجاد شده است. این نیم‌ستون‌ها در دو طرف محراب مسجد نجیرم تعبیه‌شده و موجب زیبایی و جلب‌توجه بیشتر محراب به‌عنوان مهم‌ترین عنصر معماری مساجد اسلامی می‌شده است. نقوش روی این نیم‌ستون‌های تزئینی شامل آرایهٔ فلسی‌شکل در اثر شمارهٔ ۱ و نقوش گیاهی در دو طبقه در اثر شمارهٔ ۲ است (تصویر ۲۲). این نیم‌ستون‌ها به‌شدت آسیب‌دیده و به‌صورت شکسته در سطح محوطهٔ باستانی نجیرم شناسایی شده‌اند. نمونه‌هایی از این نیم‌ستون‌های تزئینی در سیراف با نقوش هندسی و گیاهی (موزهٔ منطقه‌ای خلیج‌فارس در بوشهر و موزهٔ محلی سیراف)، منطقهٔ تیسفون در عراق با نقوش گیاهی مربوط به دورهٔ ساسانی (کروگر، ۱۳۹۶: ۹۷، عکس ۵)، موزهٔ هنرهای اسلامی برلین با نقوش گیاهی و خطوط اسلیمی (کروگر، ۱۳۹۶: ۹۷، عکس ۶) و موزهٔ بغداد مربوط به دورهٔ ساسانی (کروگر، ۱۳۹۶: ۶۶، نظام‌آباد) شناسایی شده است.

تصویر ۲۲: دو عدد آرایه‌های گچی به‌صورت نیم‌ستون و نقوش هندسی و گیاهی روی آن‌ها مکشوفه از بندر تاریخی نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 22: Two plaster arrays in the form of half-columns with geometric and plant motifs on them, discovered from the historical port of Najirom (Tofighian, 2024).

۶. نقوش کتیبه

از قرن چهارم هجری کتیبه‌های کوفی تزئینی وارد هنر آرایه‌های گچی ایرانی شد. به‌دلیل زیبایی خط کوفی و آسانی کار با این خط در کاربری‌های معماری، جایگاه ویژه‌ای در تزئینات آرایه‌های گچی پیدا کرد و کتیبه‌های آرایه‌های گچی کوفی همانند خطوط نوشتاری در کتاب‌ها، به‌مرور زمان تکامل‌یافته و بر زیبایی آن افزوده شد. در این مسیر تکاملی خط کوفی گل‌دار، خط کوفی گل و برگ‌دار مشجر، خط نسخ، خط ثلث، خط نستعلیق، خط کوفی بنایی و خط کوفی معقد در کتیبه‌های آرایه‌های گچی مورداستفاده قرار گرفت (دیماند، ۱۳۶۵: ۹۵). تعداد زیادی تکه‌های نقوش آرایه‌های گچی نجیرم به‌صورت کتیبه با خط کوفی جلب‌توجه می‌نماید. این کتیبه‌ها که احتمالاً حاشیهٔ محراب را تزئین می‌کرده است، شامل حروفی مانند: «م»، «لا»، «حمد» و سایر حروف است که متأسفانه به‌دلیل تخریب بخش‌های دیگر کتیبه قابل قرائت نیست. قطعاً این کتیبه‌ها شامل آیات و احادیث قرآنی است که در معماری مساجد اسلامی به‌صورت معمول برای تزئین حاشیهٔ محراب به‌کار می‌رفته است. درمیان قطعات آرایه‌های گچی نجیرم تعداد زیادی از آرایه‌ها مربوط به تک حروف عربی است که به‌دلیل شکسته‌بودن امکان قرائت کامل آن‌ها وجود ندارد (تصویر ۲۳). درمورد برخی از قطعات آرایه‌های گچی می‌توان کلمات عربی مانند: محمدرسول، الرحمن، لا، الا و رسول را تشخیص داد (تصویر ۲۴). این آرایه‌های گچی‌ها به روش قالب‌گیری ساخته‌شده و خط به‌کار رفته خط کوفی بنایی است. در حاشیهٔ این کتیبه‌ها نقوش گیاهی تزئین‌کنندهٔ آرایه‌های گچی مساجد و محراب‌ها است. این کتیبه‌ها قابل‌مقایسه با نمونه‌های مکشوفه از بندر تاریخی سیراف (موزهٔ محلی سیراف) و بَردستان است (نگارنده، ۱۴۰۳). نوع دوم آرایه‌های گچی کتیبه‌ای در نجیرم به‌وسیلهٔ تراش سطح گچ و ایجاد حروف ساخته شده‌اند. در این کتیبه‌ها با استفاده از حروف عربی کلمات قرآنی مانند: الله، لا و اله به‌صورت خطوط باریک و برروی خط زمینه ایجاد شده است. در کتیبه‌های نوع دوم، خبری از خط کوفی نیست و آرایه‌ها از کیفیت کمتری برخوردار هستند (تصویر ۲۵). در برخی از نمونه‌ها در بالا یا پایین کتیبه اقدام به ترسیم آرایه‌های گیاهی و یا هندسی نموده‌اند (تصویر ۲۶).

تصویر ۲۳: چهار عدد آرایه‌های گچی با کتیبهٔ حروف کوفی بنایی مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).

Fig. 23: Four plaster arrays with Kufic inscriptions from a building discovered in Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۲۴: آرایه‌های گچی با نقش کتیبه به خط کوفی بنایی شامل کلمهٔ الرحمن، لا، الا، رسول و محمد رسول... مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 24: Plaster arrays with inscriptions in Kufic script including the words “Ar-Rahman”, “La, Ala”, “Rasul” and “Muhammad Rasul”... discovered by Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۲۵: آرایه‌های گچی با نقش کتیبه شامل کلمات: الله، لا و اله مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 25: Plaster arrays with inscriptions including the words Allah, La, and Ilah revealed by Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۲۶ : نقش کتیبه در پایین و نقوش هندسی و گیاهی در بالا، مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 26: Inscription at the bottom and geometric and plant motifs at the top, discovered in Najirom (Tofighian, 2024).

۷. نقوش کاربردی

نقوش کاربردی از دیگر انواع آرایه‌های گچی مکشوفه از بندر تاریخی نجیرم است. این نقوش شامل قطعات قوس‌های مطبق در ابعاد و اندازه‌های مختلف است که بخشی از تزئینات کاربردی ورودی‌ها و طاقچه‌ها بوده است. این قطعات آرایه‌های گچی از گچ نیم‌پخته و نیم‌کوب ساخته‌شده است و احتمالاً متعلق به خانه‌های اعیانی و بناهای مذهبی بوده است. یک عدد آرایه‌های گچی به‌شکل قوس مطبق یا ابزار هلالی به‌عنوان تزئینات

کاربردی برای تزئین طاقچه‌ها و ورودی‌ها شناسایی گردید که از چهار قوس تشکیل شده است (تصویر ۲۷). نمونهٔ قابل‌مقایسه با این گچ‌بری از بندر تاریخی سیراف (موزهٔ محلی سیراف)، بندر تاریخی بردستان (نگارنده، ۱۴۰۳) و بنای اعیانی گوریه و جهانگیر ایلام (خسروی، ۱۳۹۹: ۱۵۵، طرح‌های ۲، ۵ و ۸) شناسایی گردیده است؛ هم‌چنین یک قطعهٔ آرایه‌های گچی با نقش ابزار افقی و عمودی (تصویر ۲۸) و یک نمونه از آرایه‌های گچی دندان‌موشی (تصویر ۲۹) و یک آرایهٔ گچی به‌صورت نقش دندان‌موشی کنده در بندر تاریخی نجیرم شناسایی گردید (تصویر ۳۰)، (توفیقیان، ۱۴۰۰: ۵۹۶، تصویر ۴۰۷) که قابل‌مقایسه با نمونه‌های مکشوفه از بندر تاریخی بردستان (توفیقیان، ۱۴۰۳)، بندر تاریخی سیراف (موزهٔ محلی سیراف) و مسجد سیمره از دورهٔ عباسی است (مبینی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۴، تصویر ۳).

تصویر ۲۷: قطعات آرایه‌های گچی به شکل قوس مطبق یا ابزار هلالی به‌عنوان تزئینات کاربردی در ابعاد مختلف برای تزئین طاقچه‌ها و ورودی‌ها مکشوفه از بندر تاریخی نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).

Fig. 27: Fragments of plaster arrays in the form of a flat arch or crescent tool as functional decorations in various dimensions for decorating niches and entrances, discovered from the historical port of Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۲۸: گچ‌بری با نقش ابزار افقی و عمودی مکشوفه از ترانشه لایه‌نگاری T.T. 19 لوکوس ۱۰۱ (نگارنده، ۱۴۰۰: ۵۹۶، تصویر ۴۰۷).

Fig. 28: Plaster with horizontal and vertical tool marks discovered from stratigraphic trench T.T. 19, Locus 101 (Tofighian, 2022: 596, Image 407).

تصویر ۲۹: نقش آرایه‌های گچی به شکل دندان‌موشی مشکوفه از بندر تاریخی نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).

Fig. 29: Plaster pattern in the shape of a rat's tooth from the historical port of Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۳۰: آرایهٔ گچ‌بری به‌صورت نقش دندان‌موشی کندهٔ مکشوفه از ترانشهٔ لایه‌نگاری نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۰؛ ۵۹۶، تصویر ۴۰۷).

Fig 30: A plaster cast in the form of a carved rat's tooth pattern discovered from the Najirom stratigraphic trench (Tofighian, 2022: 596, Image 407).

۸. نقوش ترکیبی

بیشتر آرایه‌های گچی مشکوفه از بندر تاریخی نجیرم دارای نقوش ترکیبی شامل نقوش: گیاهی، هندسی، کتیبه و اسلیمی هستند. با ترکیب انواع نقوش و آرایه‌های دوران اسلامی آرایه‌های گچی شگفت‌انگیزی ایجاد شده است. این آرایه‌های گچی نشان‌دهندهٔ تعالی هنر دوران اسلامی در بندر تاریخی نجیرم است. درمیان آرایه‌های ترکیبی یک مورد شامل نقش دندان‌موشی و برگ‌های نخلی درمیان قاب قلبی‌شکل در پایین و کتیبهٔ خط کوفی در بالاست (تصویر ۳۱). دومین نمونه شامل نقوش: هندسی، گیاهی، اسلیمی و نقش میوهٔ کاج است (تصویر ۳۲) میوهٔ کاج در برخی محوطه‌ها مانند: بردستان (نگارنده، ۱۴۰۳)، سامرا (لک‌پور، ۱۳۸۹؛ Herzfeld, 1923, 185) و مسجد سیمره در دورهٔ عباسی شناسایی شده است (مبینی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۳، تصویر ۲). از دیگر نقوش ترکیبی می‌توان به آرایهٔ ترکیبی هندسی و گیاهی (تصویر ۳۳)، گل و بوته درمیان قاب کوکبی (تصویر ۳۴) و گل‌های پنج‌پر درمیان قاب طاقی‌شکل و نقش دندان‌موشی اشاره کرد (تصویر ۳۵). آرایهٔ دندان‌موشی در بسیاری از آرایه‌های گچی نجیرم به‌چشم می‌خورد. نمونهٔ قابل‌مقایسه در بندر تاریخی سیراف شناسایی شده است (مرادی، ۱۴۰۲: ۳۶۴، تصویر ۷۵).

تصویر ۳۱: آرایه‌های گچی با نقوش ترکیبی برگ نخل درمیان قاب قلبی‌شکل و کتیبه، مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).

Fig. 31: Plaster arrays with combined palm leaf motifs within a heart-shaped frame and inscription, discovered from Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۳۲: دو آرایه‌های گچی با نقوش ترکیبی شامل نقوش هندسی، گیاهی، اسلیمی و نقش میوهٔ کاج، مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).

Fig. 32: Two plaster arrays with mixed motifs including geometric, plant, Islamic and pine fruit motifs, discovered from Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۳۳: آرایه‌های گچی با نقوش ترکیبی شامل موتیف‌های هندسی، گیاهی و اسلیمی، مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).

Fig. 33: Plaster arrays with mixed designs including geometric, floral and Islamic motifs, discovered from Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۳۴: آرایه‌های گچی با نقوش ترکیبی شامل موتیف‌های هندسی و گیاهی، مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).

Fig. 34: Plaster arrays with mixed designs including geometric and plant motifs, discovered from Najirom (Tofighian, 2024).

تصویر ۳۵: آرایه‌های گچی با نقوش ترکیبی گیاهی و ردیف نقش دندان‌موشی، مکشوفه از نجیرم (نگارنده، ۱۴۰۳).
Fig. 35: Plaster arrays with mixed plant motifs and rows of rat-tooth patterns, discovered in Najirom (Tofighian, 2024).

تجزیه و تحلیل

یکی از اولین نشانه‌ها از کاربرد گچ و آرایه‌های گچی از دورهٔ ایلام و هفت‌تپه گزارش شده است (Negahban, 1991: 8). از دورهٔ هخامنشی برای سفیدکاری دیوارها و ستون‌های چوبی از گچ استفاده شده است (پرادا، ۱۳۵۷: ۲۲۳). در بررسی و شناسایی باستان‌شناسی بندر تاریخی نجیرم و بر سطح محوطهٔ ۱۳۰هکتاری آن، قطعات شکسته یافته‌های گچی جلب‌توجه می‌نماید. این قطعات آرایه‌های گچی در برگیرندهٔ آرایه‌های هندسی، اسلیمی، نوع سامرا، عناصر معماری، گیاهی، نیم‌ستون، کتیبه، نقوش کاربردی و ترکیبی هستند که درمیان قاب‌بندی‌های متنوع هندسی خلق شده‌اند. آرایه‌های گچی‌های نجیرم عمدتاً برای پوشش سطح دیوارها، طاقچه‌ها، درگاه‌ها و محراب مساجد و برای ایجاد نقوش مکرر با هم ترکیب شده‌اند.

روش‌های ایجاد آرایه‌های گچی‌های نجیرم به روش آرایه‌های گچی شکل‌دهی درجا و به‌صورت نیم‌برجسته یا کم‌برجسته است و احتمالاً به‌وسیلهٔ تکنیک کشته‌بُری بر روی سطوح محراب و سایر اجزاء مسجد نقوش آرایه‌های گچی ایجاد شده‌اند؛ هم‌چنین روش قابی و روش تراش از دیگر سبک‌های آفرینش آرایه‌های گچی نجیرم است. این نقش‌ها عمدتاً به‌صورت افریز یا نوارهای تزئینی هستند و تعداد کمتری به‌شکل قاب ساخته شده‌اند. به‌نظر می‌رسد بیشتر آرایه‌های گچی نجیرم متعلق به بناهای مذهبی و مساجد است، اما برخی از آرایه‌های گچی از بناهای اعیانی جداشده و بر سطح محوطه رها شده است. بیشترین نقوش متعلق به نقوش گیاهی است. این نقوش از یک‌طرف جنبه تزئینی داشته و ازطرف دیگر به‌دلایل اعتقادی ایجاد شده‌اند. نقوش گیاهی نماد برکت، خیرخواهی، طول عمر و ماندگاری و شگون است. نقوش گیاهی، درختان و رستنی‌ها ارتباط مستقیم با باورهای گذشتگان و تقدس آن‌ها نزد ایرانیان دارد (پوپ و آکرمن، ۱۳۸۷: ۱۷۵). درمیان آرایه‌های نجیرم اثری از نگاره‌های حیوانی و انسانی دیده نمی‌شود. فقدان نقوش انسان و حیوان می‌تواند مربوط به باورهای دینی مردمان در سده‌های نخستین بعد از اسلام و ممنوعیت شرعی تصویرسازی از انسان و حیوان باشد. نقوش گیاهی عمدتاً درمیان قاب‌های هندسی محصور شده‌اند. در برخی موارد نقوش گیاهی به‌وسیلهٔ خطوط اسلیمی به‌هم متصل شده‌اند. برخی از نقوش مانند نقش طاق‌های هلالی و جناقی که به‌وسیلهٔ نقوش گیاهی محصور شده‌اند، به‌همراه آرایهٔ کتیبه‌های متنوع از تعلق این گچ‌بری‌ها به بناهای یادمانی و مساجد بندر تاریخی نجیرم حکایت داشت؛ هم‌چنین آرایه‌های گچی‌های نیم‌ستون و برخی افریزهای گیاهی و هندسی می‌توانند قاب‌های حاشیهٔ محراب‌های مساجد باشد. تعدادی از نقوش کاربردی مانند آرایهٔ قوس‌های مکرر و مطبق از دیگر نشانه‌های بناهای مذهبی در محوطه باستانی نجیرم است. چندین آرایهٔ گچی با تکنیک سامرا نوع C نشان‌دهندهٔ کاربرد فنون مختلف در ایجاد آرایه‌های گچی این بندر تاریخی است. بیشتر آرایه‌های گچی

نجیرم با شکل‌دهی درجا ساخته‌شده و به روش‌های کشته‌بری برروی سطوح و در تعداد کمتری به شکل قاب ساخته شده‌اند. تراش آرایه‌ها در چند نمونهٔ محدود حکایت از کاربرد این تکنیک در هنر آرایه‌های گچی نجیرم است. بیشتر نقوش به‌صورت نیم‌برجسته و در تعداد کمتری به‌صورت نیم‌برجسته به‌شکل نوارهای تزئینی خلق شده‌اند. برخی از آرایه‌های گچی نجیرم ازنظر آرایه‌ها و تکنیک ساخت قابل‌مقایسه با بندر تاریخی سیراف و محوطهٔ بردستان در سواحل خلیج‌فارس و برخی محوطه‌های باستانی دورهٔ ساسانی یا سده‌های نخستین بعد از اسلام در بخش‌های داخلی ایران مانند: شهر سیمره، حاجی‌آباد، بیشاپور، دقیانوس، نظام‌آباد، تپه میل و تیسفون است.

بیشتر قطعات آرایه‌های گچی بندر تاریخی نجیرم طی بررسی و شناسایی باستان‌شناسی به‌دست آمده و تعداد اندکی از گمانهٔ لایه‌نگاری است. انجام کاوش باستان‌شناسی می‌تواند موجب کشف و شناسایی تعداد بی‌شمار و متنوعی از آرایه‌های گچی شود. در اثر تخریب و تسطیح محوطهٔ باستانی نجیرم ده‌ها قطعهٔ آرایه‌های گچی سر از خاک برآورده‌اند، اما انجام کاوش باستان‌شناسی می‌تواند اطلاعات ارزشمندی درخصوص داده‌های باستان‌شناسی من‌جمله آرایه‌های گچی فراهم سازد.

نتیجه‌گیری

در بررسی و شناسایی باستان‌شناسی بندر تاریخی نَجیرم و برنامهٔ گمانه‌زنی به‌منظور لایه‌نگاری تعداد ۵۸قطعهٔ شکستهٔ آرایه‌های گچی شناسایی و موردمطالعه قرار گرفت. ازمیان قطعات شکستهٔ آرایه‌های گچی تعداد ۵عدد دارای آرایه‌های هندسی، ۴عدد دارای آرایه‌های اسلیمی، ۳عدد آرایه‌های سبک سامرا، ۶عدد عناصر معماری مانند طاق و قوس‌ها و کنگره، ۱۵عدد آرایه‌های گیاهی شامل انواع گل و گیاه و نخل، ۲عدد نیم‌ستون مزیّن به نقوش هندسی گیاهی، ۱۲عدد دارای کتیبه به خط کوفی بنایی و خطوط غیر کوفی، ۵عدد دارای آرایه‌های کاربردی مانند قوس‌های مطبق متعلق به سردر ورودی‌ها و طاقچه‌ها و ۶عدد دارای آرایه‌های ترکیبی شامل: نقوش هندسی، گیاهی، کتیبه و سایر آرایه‌هاست؛ به‌طور کلی آرایه‌های گچی از تنوع زیادی برخوردار هستند؛ این آرایه‌ها شامل نقوش: هندسی، اسلیمی، نوع سامرا، عناصر معماری، گیاهی، نیم‌ستون، کتیبه، نقوش کاربردی و ترکیبی است. تکنیک‌های ساخت در آرایه‌های گچی‌های نجیرم شامل آرایه‌های گچی و شکل‌دهی دَرجا، کشته‌بری بر سطوح دیوارها، قابی و تراش نوارهای تزئینی است. قطعات شکسته آرایه‌های گچی از ملاط گچ نیم‌پخت و نیم‌کوب ساخته‌شده و زینت‌بخش خانه‌های اعیانی و بناهای عام‌المنفعه مانند مساجد و محراب‌ها بوده است. آرایه‌های گچی نجیرم قابل‌مقایسه با بندر تاریخی سیراف و بَردستان در خلیج‌فارس است؛ هم‌چنین می‌توان آن‌ها را با آرایه‌های گچی محوطه‌های ساسانی و اوایل اسلام در محدودهٔ ایران فرهنگی مانند: سیمره، حاجی‌آباد، بیشاپور، دقیانوس، نظام‌آباد، تپه میل، حصار، برزقاواله، خانهٔ اعیانی گوریه و جهانگیر در ایلام، سامرا، تیسفون، ام‌الزعتر و کاخ کیش مقایسه کرد.

تاریخ‌گذاری آرایه‌های گچی بندر تاریخی نجیرم با توجه به این‌که عمدتاً از بررسی‌های سطحی به‌دست آمده‌اند بسیار دشوار است؛ به‌طورکلی، آرایه‌های گچی بندر تاریخی نجیرم متعلق به اواخر دورهٔ ساسانی و نیمهٔ نخست دوران اسلامی است. تاریخ‌گذاری دقیق‌تر آرایه‌های گچی نجیرم نیازمند انجام کاوش باستان‌شناسی است.

فراوانی و تنوع آرایه‌های گچی در بندر تاریخی نجیرم نشان‌دهندهٔ اهمیت و جایگاه این محوطهٔ باستانی در تجارت دریایی و صنعت ساحلی در خلیج‌فارس است. این آرایه‌های هنری از یک‌طرف از خانه‌های اعیانی و ثروت فراوان ساکنین و ازطرف دیگر از وجود بناهای عام‌المنفعهٔ بزرگ و با شکوه مانند مساجد جامع و محلی و تزئینات آرایه‌های گچی در این بناهای مذهبی حکایت دارد. مطالعهٔ آرایه‌های گچی نجیرم و مقایسهٔ آن‌ها با نمونه‌های مکشوفه از بندر تاریخی سیراف، جایگاه رفیع و هم‌ترازی این مرکز تجاری و صنعتی با بندر شاخص دورهٔ ساسانی و اوایل اسلام، یعنی بندر سیراف را اثبات می‌نماید. با توجه به گستردگی بندر تاریخی نجیرم و دوره‌های تاریخی آن و شناسایی حجم بزرگی از مواد فرهنگی، به‌ویژه فراوانی و تنوع آرایه‌های گچی می‌توان آن‌را

یک ابر بندر دورهٔ ساسانی و سده‌های نخستین بعد از اسلام دانست. اثبات اهمیت و جایگاه واقعی بندر تاریخی نجیرم نیازمند انجام کاوش‌های باستان‌شناسی و مطالعات تکمیلی است.

سپاسگزاری

ضمن تشکر و قدردانی از پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی که فرصت پژوهش‌های باستان‌شناسی بندر تاریخی نجیرم را به نویسندهٔ داد؛ برخود لازم می‌دانند از داوران ناشناس نشریه که با نظرات ارزشمند خود به غنای متن مقاله افزودند، قدردانی نمایند.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، نبود تضاد و تعارض منافع را اعلام می‌دارند. این پژوهش مستخرج از مطالعات باستان‌شناسی بندر تاریخی نجیرم است که با حمایت مالی سازمان بنادر و دریانوردی صورت پذیرفته است. برخود لازم می‌دانم از این سازمان محترم تشکر و قدردانی نمایم.

کتابنامه

- اصطخری، ابواسحاق ابراهیم بن محمد فارسی، (۱۳۷۳). مسالک و ممالک، ترجمهٔ ایرج افشار، تهران، وزارت فرهنگ و اموزش عالی، شرکت علمی و فرهنگی.
- ابن‌بلخی، (۱۳۷۴). فارسنامه (براساس متن مصحح لسترنج و نیکلسن)، توضیح و تحشیه از: منصور رستگار فسایی، شیراز، بنیاد فارس‌شناسی: ۴۱۷.
- ابن‌حوقل، (۱۳۴۵). صورةالارض، ترجمهٔ دکتر جعفر شعار، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- ایازی، سوری، و میری، سیما، (بی تا). آرایه‌های گچی در آرایه ها و تزئینات معماری دوران اشکانی و ساسانی. کاتالوگ نمایشگاه، تهران، موزه ملی ایران.
- توفیقیان، حسین، (۱۳۹۷). باستان‌شناسی دریایی خلیج‌فارس، جزایر هرمزگان، بوشهر، ریگ و سیراف، جلد اول، تهران، انتشارات گنجینه هنر.
- توفیقیان، حسین، (۱۴۰۰). «مطالعات باستان‌شناسی شامل گمانه زنی به منظور تعیین عرصه و پیشنهاد حریم و لایه نگاری بندر تاریخی نجیرم». مرکز اسناد و کتابخانهٔ پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی.
- توفیقیان، حسین، (۱۴۰۲). بندر تاریخی نجیرم، تهران، انتشارات پیشین پژوه.
- توفیقیان، حسین، (۱۴۰۳). «بررسی و شناسایی باستان‌شناسی شهرستان بندر دیر»، مرکز اسناد و کتابخانهٔ پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی.
- پرادا، ادیت، (۱۳۵۷). هنر ایران باستان، ترجمهٔ یوسف مجیدزاده، تهران، دانشگاه تهران.
- پرتو، زهرا، و مسعودی‌امین، زهرا، (۱۳۹۹).«بازتاب شکلی نقوش ساسانی در تزئینات آرایه‌های گچی خانه- قلعه بنی عامری»، باغ نظر، ۱۷ (۸۹): ۳۲-۱۹. https://doi.org/10.22034/BAGH.2020.201344.4302
- پوپ، آرتور، و آکرمن، فیلیس. (۱۳۸۴). سیری در هنر ایران، ترجمهٔ نجف دریابندری، جلد دوم، تهران، علمی و فرهنگی.
- دیماند، س.، (۱۳۶۵). راهنمای صنایع اسلامی، ترجمهٔ عبدالله فریار، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۶۵: ۹۵.
- رهبر، مهدی، (۱۴۰۱). «بازخوانی دوباره گچ‌بری‌های تالار آتشکده بندیان و پاسخی به انتقادهای اخیر». مطالعات باستان‌شناسی، ۱۴، (۳: پیاپی ۳۱): ۹۲-۶۲. https://doi.org/10.22059/jarcs.2021.331938.143058
- زمانی، عباس، (۲۵۳۶). نگاهی به هنر ساسانی در هنر اسلامی، تهران، انتشارات اداره کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر، ۲۵۳۶ شاهنشاهی.

- سجادی، علی، (۱۳۷۶). «هنر آرایه‌های گچی در معماری اسلامی ایران». مجله اثر، ۲۵: ۲۱۵-۱۹۴. http://journal.richt.ir/athar/article-1-126-fa.html
- سرفراز، علی‌اکبر، (۱۳۸۴). «بررسی و شناسایی آثار باستانی دیر»، پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی سازمان میراث‌فرهنگی، تهران: ۳.
- شوارتس، پاول، (۱۳۸۲). جغرافیایی تاریخ فارس، ترجمهٔ جهانداری. انجمن آثار و مفاخر فرهنگی. انتشارات دانشگاه تهران.
- حسن‌پور، عطا، (۱۳۹۴). «بررسی و مقایسه تطبیقی گچ‌بری‌های به‌دست آمده از کاوش بنای قلعه گوری، پژوهش‌های باستان‌شناسی حوضهٔ آبگیر سد سیمره»، به‌کوشش: لیلا نیاکان، تهران، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری و شرکت توسعه منابع آب و نیروی آیران.
- حمیدی، بهرام، (۱۳۹۰). «آرایه های تزئینی گچبری دوره ی سلجوقی»، کتاب ماه هنر، شمارهٔ ۱۵۱، فروردین: ۱۳۹۰: ۹۳-۸۸.
- جیهانی، ابوالقاسم بن احمد، (۱۳۶۸). اشکال العالم، ترجمهٔ علی بن عبدالسلام کاتب، با مقدمه و تعلیقات: فیروز منصوری، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۱۹.
- خسروی، لیلا، (۱۳۹۹). «نویافته‌های گچی ساسانی از بناهای اعیانی گوریه و جهانگیر بر کرانه ی رود کنگیر ایوان در استان ایلام»، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۰ (۲۴): ۱۶۷-۱۴۱. https://doi.org/10.22084/nbsh.2019.19889.1996
- کروگر، ینس، (۱۳۹۶). تزئینات آرایه‌های گچی ساسانی، ترجمهٔ فرامرز نجد سمیعی، انتشارات سمت و پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری کشور، چاپ اول.
- لک‌پور، سیمین، (۱۳۸۹). کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی دره شهر (سیمره)، تهران: نشر پازینه.
- لسترنج، گی، (۱۳۷۳). جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، مترجم: محمد عرفان، تهران: انتشارت علمی و فرهنگی.
- مبینی، مهتاب، شاکرمی، طیبه، و شریفی‌نیا، اکبر، (۱۳۷۹). «بررسی تطبیقی تزئینات آرایه‌های گچی مسجد سیمره با مسجد نه‌گنبد بلخ و سامرا از دورهٔ عباسی». نشریه هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی، ۲۳ (۱): ۶۱-۷۲.
- مرادی، حسن، و توکلی‌جلودار، عباس، (۱۴۰۲). «مجموعه گچ بری های سیراف در موزه ایران باستان»، هنر نامه سیراف، مجموعه مقالات همایش ملی میراث‌فرهنگی و هنری سیراف در پهنه خلیج‌فارس، تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، پژوهشکده هنر: ۳۷۴-۳۴۷.
- منصوری، امیر، (۱۳۸۹). «بررسی هنر آرایه‌های گچی دوره ساسانی، محوطه باستانی برزقاوله، کوهدشت لرستان». رسالهٔ کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه آزاد، واحد تهران مرکز (منتشر نشده).
- منصوری، امیر، و کرمیان، غلامرضا، (۱۳۹۱). «هنر گچ‌بری دوره ساسانی در محوطه باستانی برزقاوله، کوهدشت لرستان»، مجلهٔ هنرهای تجسمی، ۵: ۸۲-۷۵.
- مقدسی، ابوعبدالله محمدبن احمد، (۱۳۶۱). احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، ترجمهٔ دکتر علی نقی منزوی، چاپ کاویان، جلد اول، اسفند ۱۳۶۱، چاپ دوم، انتشارات کومش ۱۳۸۵: ۶۳۱.
- موسوی‌حاجی، رسول، رستمی، هوشنگ، و مهرآفرین، رضا، (۱۳۹۸). «پژوهشی بر شاخص‌ترین نقوش نمادین گیاهی در گچ‌بری‌های دورهٔ ساسانی»، مجله جامعه‌شناسی تاریخی، ۱۱ (۲): ۳۳۹-۳۱۷. https://jhs.modares.ac.ir/article-25-37720-fa.html
- وایت‌هاوس، دیوید، و ویلیامسون، آندره، (بی تا). بازرگانی دریایی ساسانی، ترجمهٔ گیو آقاسی، تهران: انتشارات آریا.
- وثوقی، محمدباقر، (۱۳۸۴). تاریخ خلیج‌فارس و ممالک همجوار، تهران: انتشارات سمت.

- Ayazi, S. & Miri, S., (No Date). *Plaster Arrays in Architectural Arrays and Decorations of the Parthian and Sasanian Periods*, Exhibition Catalog, Tehran, National Museum of Iran, (In Persain).

- Creswell, K, A. C., (1940). "Early Islamic Architecture", Vol 2, Oxford.

- Estakhri, Abu-I. I-bin M. F., (1994). *Masalak va Malakam,* translated by: Iraj Afshar, Tehran, Ministry of Culture and Higher Education, Scientific and Cultural Company. (In Persian).

- Demand, S., (1986). *Guide to Islamic Industries,* translated by: Abdullah Faryar, Tehran, Scientific and Cultural Publications, second edition, 1986: 95, (In Persian).

- Khosravi, L., (2019). "Newly discovered Sasanian plaster from the noble buildings of Guriyeh and Jahangir on the banks of the Kangir River in Ilam Province", *Journal of Iranian Archaeological Research,* 10 (24): 141-167. https://doi.org/10.22084/nbsh.2019.19889.1996, (in Persian).

- Kruger, J., (2017). *Decorations of Sassanid Plaster Arrays*, translated by: Faramarz Najd Sami'i, Samt Publications and the National Institute of Cultural Heritage and Tourism, first edition, (in Persian).

- Jihani, Abul-Q. Ibn-A., (1989). *The Forms of the World,* translated by: Ali ibn Abd al-Salam Kateb, with an introduction and comments by Firuz Mansouri, Publications of Astan Quds Razavi, first edition, p: 119, (In Persain).

- Hamidi, B., (2011). "Stucco Decorative Arrangements of the Seljuk Period". *Mah Honar Book*, 151: 88-93, (In Persian).

- Hassanpour, A., (2015). *Comparative study and comparison of plaster casts obtained from the excavation of the Gouri Castle, archaeological research in the Seymareh Dam catchment area*, by Leila Niakan, Tehran, Cultural Heritage and Tourism Research Institute and Ayran Water and Power Resources Development Company, (In Persian).

- Golombek, L., (1969). "Abbasid Mosque at Balkh". in: oriental Art, XV (3): 173-189.

- Hezfeld, E., (1923). Der Wandschmuck Der Bauten von Samarra und seine Omamentik, Berlin, D. Reimer.

- Lakpour, S., (2010). *Archaeological excavations and researches of Darreh Shahr (Seymareh),* Tehran: Pazineh Publishing, (In Persian).

- Lestrange, G., (1994). *Historical Geography of the Lands of the Eastern Caliphate,* Translator: Mohammad Erfan, Tehran, Scientific and Cultural Publications, (In Persian).

- Le Strange, (1905). *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia, from the Moslem Conquest to the Time of Timur,* Cambridge University Press.

- Lic, A., (2017). "Choronology of stucco production in the gulf and southern Mesopotamia in the early Islamic period". In: *proceedings of seminar for Arabian studies*: 151-161, Archaeopress.

- Ibn Balkhi, (1995). *Farsnameh (based on the text corrected by Lestrange and Nicholson),* commentary and commentary by Mansur Rastegar Fasaei, Shiraz, Foundation for Persian Studies: 417, (In Persian).

- Ibn Hawqal, (1966). *Soratol Arz,* translated by Dr. Jafar Shaar, Iranian Culture Foundation Publications, (In Persian).

- Moqaddasi, Abu-A. M. Ibn- A., (1990). *The Best of the Definitions of Regions,* translated by Dr. Ali Naqi Manzavi, Kavian Press, Volume 1, March 1361, Second Edition, Koomesh Publication: 631, (In Persian).

- Mansouri, A., (2010). "A Study of the Art of Plaster Arrangements of the Sassanid Period, Barzghavoleh Archaeological Site, Kohdasht Lorestan". Master's Thesis, Tehran: Azad University, Central Tehran Branch (unpublished), (In Persian).

- Mansouri, A. & Karamian, Gh., (2012). "Sassanid Period Plaster Art in the Ancient Site of Barzqaveh, Kohdasht, Lorestan", *Journal of Visual Arts,* 5: 75-82, (In Persian).

- Mobini, M., Shakermi, T. & Sharifinia, A., (2000). "A Comparative Study of the Decorations of the Plaster Arrays of the Seymareh Mosque with the Nine-Domed Mosques of Balkh and Samarra from the Abbasid Period". *Journal of Fine Arts-Visual Arts,* 23(1): 61-72, (In Persian).

- Moradi, H. & Tavakoli Jelodar, A., (2024). "The Siraf Plastering Collection in the Museum of Ancient Iran". *Siraf Art Book, Proceedings of the National Conference on Siraf Cultural and Artistic Heritage in the Persian Gulf Region,* Tehran: Art Academy of the Islamic Republic of Iran, Art Research Institute: 347-374, (In Persian).

- Mousavi Haji, R., Rostami, H. & Mehrafarin, R., (2019). "A study on the most prominent symbolic plant motifs in Sasanian period plaster carvings". *Journal of Historical Sociology,* 11 (2): 317-339, (In Persian).

- Parto, Z. & Masoudi Amin, Z., (2019). "Formal Reflection of Sassanid Motifs in the Decorations of Plaster Arrays of the House-Bani Ameri Castle". *Bagh-e-Nazar Scientific Journal,* 17 (89): 19-32. https://doi.org/10.22034/BAGH.2020.201344.4302, (In Persian).

- Pope, A. & Ackerman, Ph., (2005). *A Journey through Iranian Art*, translated by: Najaf Daryabandari, Volume 2, Tehran, Scientific and Cultural, (In Persian).

- Prada, E., (1978). *Ancient Iranian Art,* translated by Yousef Majidzadeh, Tehran: University of Tehran, (In Persian).

- Sajjadi, A., (1997). "The Art of Plaster Decorations in Islamic Architecture of Iran". *Athar*, 25: 194-215. http://journal.richt.ir/athar/article-1-126-fa.html, (In Persian).

- Sarfaraz, A. A., (2005). *Investigation and identification of ancient artifacts of Deir*, Archaeological Research Institute of Cultural Heritage Organization, Tehran: 3, (In Persian).

- Schwartz, P., (2003). *Geography of the History of Persia,* translated by: Jahandari. Association of Cultural Works and Merits. Tehran University Press, (In Persian).

- Stein, M. A., (1936). "An Archaeological Tour in Ancient Persis", *Iraq,* II: 112-225.

- Stein, M. A., (1937). *Archaeological Reconnaissances in Nourth Western India and South Eastern Iran*, Londen.

- Tampoe. M., (1989). *Maritime Trade Between China and the West: an archaeological study of the ceramics from siraf, 8th to 15th century A.D.* BAR International series 555.

- Tofighian, H., (2022). *Archaeological studies including speculation to determine the area and proposed boundary and stratigraphy of the historical port of Najirom*, Documentation Center and Library of the Archaeological Research Institute, (In Persian).

- Tofghian, H., (2018). *Maritime Archaeology of the Persian Gulf, Hormozgan, Bushehr, Rig and Siraf Islands,* Volume 1, Tehran, Ganjineh Honar Publications, (In Persian).

- Tofighian, H., (2023). *Historical Port of Najirom*, Tehran: Pishin Pajouh Publications, (In Persian).

- Tofghian, H., (2024). "Archaeological Survey of Bandar Dayer city", Documentation and Library Center of the Archaeological Research Institute, (In Persian).

- Rahbar, M., (1401). "A Re-reading of the Plaster Carvings of the Fire Temple Hall of the Bandian and a Response to Recent Criticisms", *Journal of Archaeological Studies,* 14 (3) 31: 92-62 https://doi.org/10.22059/jarcs.2021.331938.143058. (69-92), (In Persian).

- Whitehouse, D., (1970). "Excavations at Siraf, third interim report", *Iran*, IIX.

- Whitehouse, D. & Williamson, A., (eds.). *Sassanid Maritime Trade*, translated by Gio Aghasi, Tehran, Aria Publications, (In Persian).

- Vosoughi, M. B., (2005). *History of the Persian Gulf and neighboring countries*, Tehran: Samt Publications, (In Persian).

- Zamani, A., (2536). *A Look at Sassanid Art in Islamic Art,* Tehran: Publications of the General Writing Department of the Ministry of Culture and Art, 2536 Shahanshahi, (In Persian).